

um:ag Vakfı Yayınları: 145
Medya ve Gazetecilik Dizisi: 7

SAYISAL EŞİTSİZLİKLER VE GAZETECİLİĞİN GELECEĞİ

Derleyenler

Zeynep ÖZARSLAN, Tezcan DURNA, Perrin ÖĞÜN EMRE

1. Baskı: Aralık 2020, Ankara, 1000 Adet

ISBN 978-605-7882-43-1

(Sertifika No: 45642)

Yayın Yönetmeni : Tezcan DURNA

Dizi Editörü : Tezcan DURNA

Kapak Tasarım : Tuğçe VİDİNLİLER

Sayfa Düzeni : Şadan SAÇI

Dizgi : **um:ag**

Baskı : SalMat Basım

Büyük Sanayi 1. Cadde 95/1

İskitler / Altındağ / Ankara

Tel: (0312) 341 10 20

Sertifika No: 47771

Kitapta yer alan makalelerin içerik sorumluluğu yazarlarına aittir.

Tanıtım için yapılacak kısa alıntılar dışında yayıncının yazılı izni alınmaksızın hiçbir şekilde kopyalanamaz, elektronik veya mekanik yolla çoğaltılamaz, yayımlanamaz ve dağıtılamaz.

uğur
mumcu ARASTIRMACI
GAZETECİLİK
VAKFI

Paris cad. No: 14 Kavaklıdere – Ankara

Tel: 0 312 417 77 20 (PBX) Faks: 0 312 417 57 46

<http://www.umag.org.tr> | **e-posta:** umag@umag.org.tr

Ön Söz

Son yıllarda hem siyasi iklimin giderek sertleşmesi hem ekonomik kriz hem de elektronik yayıncılığın giderek bir seçenek olarak ciddi biçimde gazetecilik alanını domine etmeye başlaması nedeniyle, geleneksel yayıncılık ve ana akım gazeteciliğe alternatif seçenekler yaygınlaşmıştır. Bu üç gelişme gazetecilik mesleğinde, basında-medyada, gerçeğin kamuoyu nezdindeki anlamı ve öneminde ciddi krizler yaratmaya başlamıştır. Bu durum, aynı zamanda mesleğin pratiğinde de radikal değişimlere yol açacak gibi görünmektedir.

İktidarların medyayı denetlemeye çalışması ve medya profesyonellerinin bu denetimlere karşı mücadeleleri, gazetecilik mesleğinin etkili bir kamuoyu yaratma işlevi gördüğü açıkça ortaya çıktığı zamanlardan bu yana devam etmektedir. Gelişen teknolojilerle birlikte günümüzde bu mücadeleye yeni boyutlar da eklenmiştir. Özellikle son yıllarda ülkemizdeki siyasi iklim nedeniyle gazeteciler ve gazetecilik mesleği ciddi zorluklarla mücadele etmek durumunda kalmaktadır. Artık, toplumun farklı kesimlerinin seslerinin ana akım medyada duyulması ve eleştirel gazetecilik yapılması olanaksız kılınmaya çalışılmaktadır. Bu durum, gazetecileri, akademisyenleri ve konuyla ilgili sivil toplum kuruluşlarını gazeteciliğin geleceği için alternatif seçenek arayışlarına yönlendirmektedir. Zira daha önceleri ana akım diye tarif edilen, ancak bu işlevini uzun zamandır yitirmiş olan medya kuruluşları, neredeyse rutin haberciliği bile hakkıyla yerine getirmemektedirler. Endüstriyel ana akım medya kuru-

luşlarındaki bu yaygın korku, uydumculuk, çıkarıcılık, basiretsizlik gazetecilik mesleğinin zaten başka koşullar nedeniyle içinde bulunduğu krizini daha da derinleştirmektedir. Bu kriz, elbette sadece gazeteciliğin değil, demokrasinin, siyasetin ve toplumun krizidir aynı zamanda. Gerçeği öğrenme konusunda yerleşik haber medyasına güvenmeyen geniş toplum kesimi, kendine gerçeği öğrenebileceği yeni mecralar aramaya başlamıştır. Ancak bu arayış, tam anlamıyla normları oturmamış sayısal mecralardaki yalan yanlış haberlerin hızlıca itibar görerek yaygınlaşmasına da yol açmaktadır. Bu yalan-yanlış haberle mücadele pratikleri ilerleyen zamanlarda gazetecilik mesleğinin ayrılmaz parçası haline gelecek gibi görünmektedir.

Ayrıca, günümüz Türkiye’indeki medyanın içinde bulunduğu ekonomik politik ilişkiler, medya patronlarının kimi zaman iktidarı kimi zaman da ekonomik krizi bahane ederek gazetecileri işten çıkarmasına yol açmaktadır. 2019 yılı içinde Hürriyet gazetesindeki son toplu işten çıkarmalar, belki de bu durumun tarihe geçecek kadar ibret verici örneği olarak karşımızda durmaktadır. Türlü çeşit gerekçelerle işten çıkarılan gazetecilerin mesleğini sürdürmede ısrarlı olanları, gazeteciliğe dair pek çok farklı uygulamaları hayata geçirmek için arayışlara girmiş görünmektedir. Meslekten ve iş bulmaktan umudunu kesenler ise çoktan kendilerine farklı meslek ya da iş alanı belirlemiş ve o alanda hayatlarını idame ettirme yoluna gitmiş durumdadır.

Endüstriyel ana akım medyadaki sektörel daralma ve iktidarın otoriterleşmesinin gazetecilik yapmayı giderek daha da zorlaştırmasının yanı sıra elektronik yayıncılığın, kâğıt, matbaa, baskı ve dağıtım maliyeti gibi kalemlere olan ihtiyacı ortadan kaldırması, geleneksel yayıncılıkta yeni arayışları zorunlu hale getirmiş görünmektedir. Dünyada ve Türkiye’de pek çok basılı gazete ve dergi son zamanlarda hızla kâğıt baskıdan vazgeçip elektronik yayıncılığa geçmeye başlamıştır. Ancak, elektronik yayıncılığın da sürdürülmesinde pek çok sorun bulunmaktadır. Yayıncılığın sürdürülmesi için gerekli olan reklam, satış ve abonelik sistemi tam anlamıyla henüz oturtulabilmiş değildir. Bununla beraber bu tarz yayıncılık girişimlerinin, yeni örgütlenme ve finansman modelleri de geliştirilmeye başlanmıştır.

Küresel bilişim şirketlerinin piyasaya sürdüğü teknolojik aygıtlar ve uygulamalarla yapay zekâ kullanımının yaygınlaşması, bir yandan içerik üretiminin demokratikleşmesine fayda sağlarken diğer yandan kişisel veriler ve mahremiyet eksenlerinde yeni eşitsizlik ve ihlaller doğurmaktadır. Küresel çapta hem sermayeleri hem de etkinlik alanı artan başta Google, Youtube, Facebook ve Twitter gibi şirketlerin habercilik faaliyetlerini giderek daha fazla domine etmeye başlaması, medya ortamında sektörel bağlamda da risk doğurmaktadır. Bu riskin yanı sıra dijital eşitsizlikler ve sayısal uçurum, dijital okuryazarlık bilgi ve becerilerinin kazanımında da eşitsizliklere yol açmakta ve kullanıcı pratiklerini şekillendirmektedir.

Gazetecilik mesleğini hem doğrudan hem dolaylı olarak etkileyen toplumsal eşitsizlikler mesleğin sınırlarının yeniden çizilmesine ihtiyaç doğurmaktadır. Sektör içindeki ve mesleki pratiklerdeki dönüşümlerin yanı sıra kullanıcıların haber okuma-izleme-takip etme pratikleri de değişmektedir. Mesleğin içinde bulunduğu finansal ve iktidar odaklı eşitsizlikler, toplumsal düzlemde özellikle dezavantajlı gruplara yönelik nefret söylemi ve ayrımcı söylemlerin yeniden üretilmesine ortam hazırlamaktadır. Dezavantajlı grupların sorunlu ve eksik temsillerine dair okumaların ve çalışmaların sürdürülmesi, gazetecilik mesleğinin özünü, bir başka deyişle kamuoyuna karşı sorumluluğunu tekrar hatırlaması açısından önem taşımaktadır.

Ek olarak elektronik yayıncılık giderek yaygınlaşırken, gazeteciliğe dair etik tartışmalar devam etmektedir. İnternet ve sosyal ağların yarattığı hızlı veri akışı ve herkesin her an etrafında olan biteni kamuya kolaylıkla duyurabilir hale gelmesi, yurttaş gazeteciliği, aktivist gazetecilik, hak temelli gazetecilik gibi kavramları kamuoyunun tartışmasına açmıştır. Bu tartışmalar, zaten uzun zamandır Türkiye’de özgür ve özerk bir “alan” olma çabası devam eden gazetecilik mesleğinin etik kodlarının yeniden gözden geçirilmesini beraberinde getirmiştir. Bu çok boyutlu belirsizlikler nedeniyle gazeteciliğe dair ilkeler ve etik kodlarla beraber gazetecilik mesleğinin ve formasyonunun verildiği eğitim kurumları ve müfredatı da tartışılmaya devam edecektir.

Bu kitap Ekim 2019’da İzmir’de düzenlenen *Yeni Eşitsizlikler* başlıklı Yeni Medya Çalışmaları Ulusal Kongresinin dördüncüsünde sunulan bildiriler arasından yapılan bir seçkiye dayanıyor. Ancak “Sayısal Eşitsizlikler ve Gazeteciliğin Geleceği” başlığı çerçevesinde seçilen bildirilerin yanı sıra kitaba katkı için yaptığımız çağrı sonucu gelen yazıları da dâhil ettik. Böylece konu ile ilgili olarak daha kapsamlı bir tartışma ortamı yaratmayı hedefledik. Hedefimize de ulaştığımızı düşünüyoruz. Kitapta dile getirilmesi ve çözüm önerilerinde bulunulmasını hedefledığımız iki temel başlık var: Yeni iletişim teknolojilerinin yarattığı yeni tür eşitsizlikler, yani sayısal eşitsizlikler ve bu eşitsizlikler başta olmak üzere pek çok faktörün yol açtığı gazetecilik mesleğinin içine düştüğü kriz ve bu krizi aşmanın yolları. Bu nedenle kitabımız iki ana bölümden oluşuyor. Birinci bölüm gazeteciliğin krizleri/sorunları ile alternatif gazetecilik modellerine, ikinci bölümü ise sayısal eşitsizlikler ve yalan haberle mücadele odaklanıyor.

Kitabın birinci bölümü Tezcan Durna, Zeynep Özarslan ve Perrin Öğün Emre’nin kaleme aldığı bir saha çalışmasıyla başlıyor. *Dijital Çağda Gazeteciliğin Geleceği ve Gazetecilik Eğitimi* başlıklı bu çalışma gazeteciliğin krizi ve bu krizden çıkış yollarını, konunun birinci dereceden muhatapları ile yapılan derinlemesine görüşmelerle ele alıyor. Mesleği icra eden haberciler, mesleğin akademik ve pratik eğitimlerini yürüten üniversitedeki akademisyenler ve sorumluluk alanı gazetecilik olan sivil toplum kuruluşu ve meslek örgütlerinde gazetecilik dersleri veren temsilcilerle yapılan görüşmelere dayanan çalışma, bir yandan günümüzde gazeteciliğin yaşadığı sorunlara işaret ediyor, öte yandan da çözüm önerilerine yer veriyor.

Birinci bölümün ikinci yazısı ise Yağmur Çenberli’ye ait. Çenberli *İletişimin Ekonomi Politikası ve Türkiye’de Alternatif Medya: Girdapta Hayatta Kalmak* makalesinde Türkiye’deki çevrimiçi ve bağımsız alternatif medyanın egemen ve kapitalist kitle medya yapısı içerisindeki alternatifliğini, Marksist perspektifle incelemeye alıyor. Yazar, Türkiye’deki medya sektörünün kapitalist düzen ve siyasi baskılar sonucu defalarca hedef gösterilip, kuşatma altına alınması sürecinde, alternatif medyanın yükselişe

geçtiğini ve nitelikli gazetecilik yapmak için söz konusu dijital platformların gazeteciler için bir kaçış mecralarına dönüştüğünü ortaya koyarken mesleğe dair geleneksel sorunların da yeni mecralara taşındığının altını çiziyor.

Bölümün üçüncü yazısında Orhan Şener, sadece soruna odaklanmıyor aynı zamanda somut çözüm önerileri getiriyor. Şener, *Sürdürülebilir Gazetecilik için Gelir Modelleri* başlıklı yazısında yeni nesil gazeteciliğin bağımsız ve etkili bir şekilde sürdürülebilmesi için sürdürülebilir ve çeşitlendirilmiş gelir modellerine neden ihtiyaç duyulduğunu ve bu modellerden nasıl etkili ve verimli bir şekilde faydalanılabileceğini tartışıyor.

Bir sonraki yazıda Ruhdan Uzun, giderek gazetecilik pratiği açısından bir norm haline geleceğe benzeyen kitle fonlu gazetecilikte etik tartışmasını ele alıyor. Türkiye’de ana akım medyada aşınmaya başlayan gazeteciliğe dair temel etik değerlerin, kitle fonlu gazetecilerin kitlesel bağış arayışında daha da önemli hale geldiğine değinen *Kitle Fonlu Gazeteciliğin Savunulmasında Etik Değerler* başlıklı yazısında Uzun, mesleği bu yolla sürdürmeye çalışanların etik değerlerini nasıl temellendirdiğini incelemektedir. Bu kadar yalanın ulu orta dolaştığı ortamda, gerçekleri öğrenmeye daha çok ihtiyaç duyan halkın desteğini alarak habercilik yapmak anlaşılan o ki yaygın bir teamül haline gelecek.

Bölümün bir başka yazısı Songül Özdemir’in çalışması ve *Bir Re-Regülasyon Örneği Olarak 6112 Sayılı RTÜK Kanunu’nda Yapılan Değişiklik ve Değişikliğe İlişkin Toplumsal Tarafların Düşünceleri* başlığını taşıyor. Özdemir çalışmasında Türkiye’de geliştirilen tekno-siyasal politikalarla birlikte, internetin iktidarların ihtiyaçları doğrultusunda yeniden düzenlenmesi sürecinde, farklı toplumsal tarafların yürüttüğü tartışmaları mercek altına alıyor. Yazar, yakın zamanda yürürlüğe giren sosyal medya yasasının öncesinde, Türkiye medya ortamının yakın tarihindeki olayların uzantısı olarak Radyo ve Televizyon Üst Kurulu Kanunu’nun (RTÜK) yeniden düzenlenmesine ilişkin yapılan birçok müdahaleye, yasa yapıcılar olarak TBMM’de bulunan siyasi parti temsilcileri, RTÜK Üyeleri, ilgili Sivil Toplum Kuruluşları (STK) ve Ekşi Sözlük üzerinden internet kullanıcılarının dahil olduğu farklı toplumsal tarafların düşüncelerine odaklanıyor.

Dijital Çağda Sanal Gerçeklik ile Yeni Hikaye Anlatıcıları: Sarmal Gazetecilik başlıklı birinci bölümün son yazısında Gülen Kurt Öncel, Türkiye’de henüz yaygın olarak kullanılmayan ancak dünyada birçok örneği olan sanal gerçekliğin sağladığı teknolojik olanakla yapılan gazetecilik faaliyetine odaklanıyor. Sanal gerçeklik ortamının üretim ve gösterim aşamalarına değindikten sonra, bu teknolojinin gazetecilik alanında kullanılmasıyla ortaya çıkan sarmal gazetecilik uygulamalarını inceliyor. Sarmal gazetecilik pratiklerinin yapılandırıldığı üç ana kavramı, ‘mekân illüzyonu’, ‘akla yatkınlık’ ve ‘sanal beden sahipliği’ni değerlendirerek, ‘dijital yerli’, ‘sürükleyici hikâye anlatıcısı’ ve ‘zengin küreysel idealist’ olmak üzere sarmal gazetecilerin özelliklerini serimliyor. Konuyla ilgili etik tartışmalara da değinen yazar, gazetecilik eğitiminin sarmal gazetecilik teknolojisini de içerecek şekilde düzenlenmesi gerektiğini ileri sürüyor.

Kitabın ikinci bölümü son yıllarda giderek daha hızlı şekilde yayılan yalan haberlerle mücadele yöntemlerinin yarattığı yeni bir endüstriye odaklanıyor. Emre Tansu Keten, *Doğrulama Kontrolü (fact-checking) Endüstrisi: Sınırlar ve Olanaklar* başlıklı çalışmasında, tüm dünyada sağ popülist liderlerin dünya siyasetinin egemen dilini belirlemeye başlamasıyla birlikte, muhaliflerin ve yerleşik ana akım medyanın siyasi düşman kamp olarak konumlandırıldığını dile getiriyor. Bu bağlamda, siyasi tartışmaların sosyal medyanın dar kapsamına mahkûm olması ve hakikat sonrası tartışmaları ile birlikte, iddiaların doğruluğunu veya yanlışlığını çeşitli araçlarla ortaya çıkarma faaliyeti olarak tanımlanan doğruluk kontrolü (fact-checking) endüstrisinin de yaygınlaşmaya başladığına dikkat çekiyor. Hakikat sonrası tartışmalarını da değerlendiren Keten, yazısında doğruluk kontrolünün yaygınlaşmasının ardındaki nedenleri ve dünyadaki doğruluk kontrolü kuruluşlarının araştırma nesnelerini ve yöntemlerini tartışıyor.

Gülşah Başlar, *Yeni Medyanın Yanlı(ş) Hakikatleri: Yanıltıcı İçerikler Üzerine Bir Söylem Analizi* başlıklı ikinci yazıda yeni medyada ortaya çıkan ve yurttaşın doğru bilgileneşini engelleyen hakikat ötesi eğilimin uzantısı olan yanıltıcı içerikler ve yalan haberler üzerine bir söylem analizi yapıyor. Öncelikle hakikat ötesi dönemin dinamiklerinden bahsederek bu çağın en belirgin

özelliği olan yalan haberlerin ve yanıltıcı içeriklerin dolaşıma girerek yurttaşların doğru bilgilenmesi önündeki engellerden bahsedene Başlar, sosyal medyada yer alan aldatıcı içeriklerin, yalan haberlerin, dezenformasyonun ve misenformasyonun yayılımının kolaylaştığı bu dönemde yurttaşın doğru bilgiye erişiminin zorlaştığının altını çiziyor. Çalışmanın gazeteciliğe dair dikkat çektiği ana sorunlardan biri, yalan haberlerde olguların önüne politik inançları geçirerek haber üretiminin sürdürülmesinin bir diğer deyişle, yanıltıcı içerikler üzerinden oluşturulan söylemlerin politik mücadelenin bir parçası olarak görülmesinin, hakikat ötesi dönemin gazetecilik mesleğine açtığı erozyonu ortaya koymasıdır.

Bölümün ve kitabın son çalışması, Eylem Yanardağoglu'nun *Geleneksel Medyadan Dijitale Gençlerin Haber Okuma Tercihleri: Atıştır Google'la ve Teyit Et!* başlıklı yazısı, bir alan araştırmasının kısmi sonuçlarını aktarıyor. Daha kapsamlı olarak Atina, İstanbul ve Londra'da üniversitede okuyan 70 kadar gençle gerçekleştirilen niteliksel bir araştırma projesinin bir parçası olan araştırmada, İstanbul'daki gençlerin haber tüketim davranışlarını etkileyen unsurların nitel bir incelemesi sunuluyor. Bu araştırma için devlet üniversitelerinde ve vakıf üniversitelerinde medya ve mühendislik dersleri alan yaklaşık 20 öğrenci, kartopu örneklemesi yoluyla gönüllü olarak seçilmiş ve veri toplama 2017 ve 2018 yıllarında İstanbul'da gerçekleştirilmiş. Yazar çalışmanın amacını ise "gençlerin çevrimiçi haber tüketimindeki mevcut eğilimler hakkında daha derin bir açıklamaya ulaşmak" şeklinde tanımlıyor.

Bu kitabın temelini Alternatif Bilişim Derneği'nin büyük bir özveri ve kararlılıkla sürdürmekte olduğu Yeni Medya Çalışmaları Ulusal Kongresinin dördüncüsünde sunulan bildiriler arasından yapılan tematik seçim oluşturmuştur. Bu vesileyle giderek bağımsız bilimsel etkinlik düzenleme konusundaki maharetini ve kararlılığını pekiştirmekte olan Alternatif Bilişim Derneği'ne, kongrenin düzenleme ekibine, bilim kuruluna, bildirileri ile katkı sunan bilim insanları ile seçki kitabımızın tartışma zemininin zenginleşmesini sağlayan kitabın yazarlarına teşekkür ederiz. Kongrenin düzenlenmesinde katkılarını esirge-

meyen İzmir Barosu ile İzmir Büyükşehir Belediyesi'ne de ayrıca teşekkür ederiz. Elbette gazetecilik mesleğine yazdıklarıyla ışık tutmaya devam eden Uğur Mumcu adına kurulmuş olan Uğur Mumcu Araştırmacı Gazetecilik Vakfı'na (**um:ag**) da özel olarak teşekkür ederiz. Gazetecilik mesleğinin içinde bulunduğu krizin ve bu krize çözüm yollarının tartışıldığı bu özel seçkiyi giderek bir külliyata dönüşmekte olan Medya ve Gazetecilik Dizisi içinde basmak, tam da vakfın kuruluş ilkelerine yakışır bir girişim olmuştur.

Aralık-2020

Zeynep Özarslan

Tezcan Durna

Perrin Öğün Emre